

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

МЕНІВ ОЛЕКСІЙ ІГОРОВИЧ

УДК 349.42 (477) : 061.1 ЄС

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ГМО
ПРИ ВИРОЩУВАННІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ
РОСЛИННОГО ПОХОДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ТА ЄС

12.00.06 – земельне право; аграрне право;
екологічне право; природоресурсне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор **Уркевич Віталій Юрійович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, професор кафедри земельного та аграрного права.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент **Гафурова Олена Вікторівна**, Національний університет біоресурсів і природокористування України, професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука;

кандидат юридичних наук, доцент **Марченко Світлана Іванівна**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доцент кафедри земельного та аграрного права.

Захист відбудеться 07 червня 2016 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.04 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70).

Автореферат розіслано 25 квітня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. Ю. Уркевич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. За прогнозами фахівців населення Землі з нинішніх майже 7 млрд до 2050 р. зросте близько до 9 млрд людей, для годування яких доведеться збільшити виробництво продовольства на 70%. Частково вирішити цю проблему можуть біотехнології, важливим складником яких є розроблення й застосування генетично модифікованих організмів (далі – ГМО). Використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження як має свої переваги (підвищення врожайності сільськогосподарських культур, можливість вирощування рослинницької продукції з регульованими показниками якості та ін.), так і несе потенційні харчові, екологічні, соціально-економічні та інші загрози. Ось чому не можна недооцінювати роль правових засобів, діючих при ввормуванні відносин щодо застосування ГМО у процесі вирощування сільськогосподарської продукції рослинного походження. На рівні Європейського Союзу (далі – ЄС) питання використання ГМО в сільському господарстві та його правового забезпечення є доволі розробленими, чого поки що бракує законодавству України.

Застосування ГМО (у тому числі і при вирощуванні сільськогосподарської продукції) регламентується нормами Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31 травня 2007 р., № 1103-V, що має загальний характер, але в багатьох аспектах не відповідає законодавству і праву ЄС. Проблема адаптації національного аграрного законодавства (в тому числі й щодо використання ГМО у сільському господарстві) до законодавства і права ЄС має значну актуальність з урахуванням необхідності виконання положень укладеної у 2014 р. Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

В аграрно-правовій науці досліджувалися лише окремі питання правової регламентації застосування ГМО у сільському господарстві. Проте їх порівняльно-правового аналізу щодо використання ГМО у рослинництві за законодавством України та ЄС на рівні дисертаційної роботи поки що не було здійснено.

Викладене зумовлює нагальну потребу комплексного вивчення проблем правового забезпечення застосування ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження в Україні та ЄС, що свідчить про актуальність обраної теми цієї дисертаційної роботи.

Науково-теоретичним фундаментом дисертації послужили як вітчизняні, так і зарубіжні наукові джерела з теорії права, аграрного,

земельного, екологічного, господарського, адміністративного права та інших правових галузей. Ідеться про праці таких учених, як С. С. Алексєєв, В. І. Андрейцев, Н. О. Багай, Г. І. Балюк, М. М. Бахуринська, Н. А. Берлач, Г. Ю. Бистров, А. Г. Бобкова, А. Й. Богдан, Л. О. Бондар, І. І. Бочкова, О. М. Браніцький, С. І. Бугера, М. Я. Вашишин, Б. О. Воронін, Я. З. Гаєцька-Колотило, О. В. Гафурова, А. П. Гетьман, В. М. Єрмоленко, В. С. Кайдашов, І. І. Каракаш, Т. О. Коваленко, Т. Г. Ковальчук, М. І. Козир, В. К. Колпаков, К. А. Кондратьєва, Г. С. Корнієнко, С. М. Кравченко, В. В. Костицький, М. В. Краснова, М. М. Кузьміна, П. Ф. Кулинич, Т. В. Курман, Л. В. Лейба, В. І. Лозо, Ю. О. Лякишева, М. І. Малишко, В. К. Мамутов, С. І. Марченко, М. О. Медведєва, Т. В. Морозовська, В. С. Нерсєсянц, В. В. Носік, Ю. М. Павлюченко, В. В. Петров, Д. С. Піддубна, О. Ю. Піддубний, О. В. Петришин, С. П. Погребняк, О. О. Погрібний, С. М. Романко, В. І. Семчик, О. Ф. Скакун, В. П. Станіславський, А. М. Статівка, Л. В. Струтинська-Струк, Н. І. Титова, В. Ю. Уркевич, В. І. Федорович, Ю. Р. Храмова, М. М. Чабаненко, Ю. С. Шемшученко, М. В. Шульга, В. З. Янчук та ін. У роботі використано наукові доробки таких учених-правознавців держав-членів ЄС у досліджуваній сфері: М. Барам, Е. Блек, Л. Бодігейл, Е. Броссет, Ф. Колларт Дютілльєр, Р. Фолкнер, Е. Фишер, М. Фриант-Перрот, М. Россо Гроссман, П. Хьюберт, М. Ли, Л. Левидов, Е. Девид Ньютон, В. Майкл Париза, М. Шаузу та ін. Також стали в нагоді дослідження таких представників інших наукових напрямків (біологічної, економічної та інших наук), як Я. Б. Блюм, О. І. Гойчук, В. І. Назаренко, І. Б. Лещинська, Я. В. Пірко та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Проблеми правового забезпечення використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження в Україні та ЄС, що становлять предмет дослідження, відповідають плану науково-дослідницької роботи кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах цільової комплексної програми «Правове забезпечення реалізації політики держави на пріоритетних напрямках економічного розвитку та у сфері екологічної безпеки» (державна реєстрація за № 0111U000962). Тема дисертації затверджена вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 4 від 21 грудня 2012 р.).

Мета й завдання дослідження. Метою поданої на захист дисертаційної роботи є розкриття сутності правового забезпечення

використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження в Україні порівняно з правовим забезпеченням цієї діяльності в країнах ЄС, а також формулювання наукових висновків і рекомендацій з удосконалення чинної нормативно-правової бази щодо виробничо-господарської діяльності в рослинництві. Відповідно до поставленої мети були поставлені такі основні завдання:

- охарактеризувати існуючі науково-нормативні підходи до розуміння ГМО при їх використанні в рослинництві в Україні та ЄС і розкрити зміст конструкції «генетично модифікований організм при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження»;

- сформулювати принципи правового регулювання застосування ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження;

- охарактеризувати розвиток законодавства України та ЄС щодо використання ГМО при вирощуванні зазначеної сільськогосподарської продукції;

- розкрити правові аспекти застосування ГМО у процесі цієї діяльності в Україні та ЄС;

- охарактеризувати правову регламентацію відстежування й маркування сільськогосподарської продукції рослинного походження, що містить ГМО, в Україні та ЄС;

- з'ясувати питання відповідальності за порушення законодавства щодо використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження в Україні та ЄС;

- сформулювати пропозиції з удосконалення чинного законодавства України в досліджуваній сфері.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, пов'язані з використанням ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження.

Предметом дослідження є правове забезпечення використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження в Україні та ЄС.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети й вирішення зазначених завдань стали в нагоді загальнонаукові і спеціально-наукові методи пізнання: матеріалістичної діалектики, порівняльно-правовий, формально-логічний, системно-структурний, формально-юридичний.

Загальнонауковий діалектичний метод послужив методологічним підґрунтям для всієї дисертації, оперування яким дозволило всебічно охарактеризувати розглядувані правові явища. Порівняльно-правовий

застосовано для співставлення положень законодавства України із законодавством Європейського Союзу – як у цілому, так і окремих держав-членів ЄС (Французької Республіки, Федеративної Республіки Німеччини, Королівства Нідерланди, Королівства Іспанії, Великої Британії та ін.) у сфері правової регламентації використання ГМО у рослинництві. За допомогою формально-логічного методу сформульовано такі конструкції, як «генетично модифікований організм» і «генетично модифікований організм при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження». Системно-структурний метод сприяв структуруванню принципів правового регулювання застосування ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження. Формально-юридичний обрано при встановленні змісту окремих приписів аграрного законодавства, зокрема, щодо відстежування й маркування сільськогосподарської продукції рослинного походження, що містить ГМО, а також відповідальності за порушення законодавства щодо використання ГМО в рослинництві.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що ця дисертація є першою в юридичній доктрині України науковою працею, в якій розкрито сутність правового забезпечення використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження в Україні порівняно з правовим забезпеченням цієї діяльності в ЄС. На підставі системного аналізу чинного законодавства обґрунтовано нові наукові положення й підготовлено пропозиції з удосконалення нормативно-правової бази в розглядуваній сфері суспільних відносин.

У дисертації вперше:

– обґрунтовано, що генетично модифікованим організмом при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження є рослинний організм (його частини, включаючи насіння), в якому генетичний матеріал змінено в неможливий у природних умовах спосіб у процесі природної рекомбінації, що використовується з метою підвищення врожайності сільськогосподарських культур, зміни показників якості сільськогосподарської продукції;

– обґрунтовано необхідність віднесення до принципів правового регулювання використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження саме таких, як-от: (а) перестороги, (б) пріоритет публічних інтересів при використанні ГМО, (в) раціональне використання й охорона сільськогосподарських угідь при вирощуванні генетично модифікованої сільськогосподарської продукції рослинного походження, (г) екологічна безпека й охорона навколишнього природного середовища і здоров'я людини, (д) належний контроль за використанням

ГМО. Усі названі принципи пропонується закріпити в Законі України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів»;

– обґрунтовано функціонування міжгалузевого інституту екологічного й аграрного права України, – використання ГМО при виробництві сільськогосподарської продукції, у складі якого можна виділити субінститут використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження. Аналогічний правовий інститут існує і в ЄС;

– внесено пропозицію про потребу затвердження Міністерством аграрної політики та продовольства України Правил співіснування генетично модифікованих сортів сільськогосподарських рослин із традиційними та (або) органічними сільськогосподарськими рослинами. Ці Правила мають визначити: (а) створення зон одного типу виробництва, (б) групування полів з аналогічними сортами сільськогосподарських культур, (в) групування сортів рослин з різними періодами цвітіння, (г) запровадження різних дат посіву сільськогосподарських культур, (д) координацію сівозмін, (е) обов'язкове подання сільськогосподарськими товаровиробниками інформації про намір культивувати генетично модифіковані сорти сільськогосподарських культур, а також звітності про їх вирощування, (є) запровадження мінімальних відстаней вирощування між різними сільськогосподарськими культурами, (ж) установлення інтервалів між генетично модифікованими та іншими сільськогосподарськими культурами; (з) обов'язок сільськогосподарських товаровиробників повідомляти власників та землекористувачів суміжних земельних ділянок про вирощування генетично модифікованих сільськогосподарських культур;

– доведено необхідність (аналогічно до положень Регламенту Ради ЄС 834/2007/ЄС про органічну продукцію і маркування органічних продуктів) передбачити в Законі України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини», що продукція вважається «органічною», незважаючи на випадкову присутність дозволених ГМО в концентрації, яка не перевищує граничне значення в 0,9%.

Удосконалено:

– підходи до розуміння понять «генетично модифікований організм» і «живий змінений організм», які слід вживати як синоніми, зважаючи на їх спільні риси, зокрема, створення таких організмів методами генної інженерії із застосуванням нового генетичного

матеріалу;

– поняття «генетично модифікований організм», що розглядається як організм (за винятком людини), у якому генетичний матеріал змінено у спосіб, неможливий у природних умовах у процесі парування й (або) природної рекомбінації.

Отримали подальший розвиток науково-теоретичні ідеї, положення, висновки й рекомендації стосовно:

– потреби включення до законодавства України положень щодо застосування ГМО при обмеженому використанні (а не у так званій замкненій системі), зокрема, про покладення на сільськогосподарських товаровиробників обов'язку оцінювати обмежене використання ГМО з огляду на ризики для здоров'я людини й довкілля;

– доцільності внесення до законодавства України норм про можливість застосування ГМО при їх навмисному випуску в навколишнє природне середовище (а не у так званій відкритій системі), зокрема, стосовно необхідності отримання дозволу на їх таке використання (а не на їх державну реєстрацію, як це передбачено зараз), а також відсутності потреби в його одержанні щодо тих ГМО, які були допущені до використання в ЄС;

– необхідності заборони вирощування генетично модифікованих сортів сільськогосподарських рослин на землях, які призначені для виробництва органічної продукції й сировини, а також яким надано статус спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого й дієтичного харчування. Саме вони мають бути включені Міністерством екології та природних ресурсів України до Переліку земель, на яких обмежується вирощування генетично модифікованих сортів рослин;

– потреби включення до Закону України «Про насіння і садивний матеріал» з огляду на досвід ЄС приписів щодо обов'язкового маркування виробниками (суб'єктами насінництва й розсадництва) генетично модифікованого насіння сільськогосподарських культур;

– необхідності запровадження в Україні поширеної в ЄС системи «Від поля до столу», що має на меті відстежування ГМО, яке передбачає контроль за насінням для посівів, моніторинг стану агроценозів, контроль за вхідною сировиною при переробці сільськогосподарської продукції й виготовленні харчових продуктів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертаційній роботі висновки, положення, пропозиції й рекомендації є певним внеском у теорію аграрного права, що може послужити вдосконаленню аграрного та іншого законодавства

України. Положення й висновки дисертації можуть бути застосовані: (1) у науково-дослідницькій сфері – для подальшого вирішення проблем аграрного права в плані правового забезпечення використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження; (2) у правотворчій діяльності – при опрацюванні проектів нормативно-правових актів, проведенні систематизації аграрного законодавства; (3) у правозастосовній сфері – для підвищення ефективності застосування норм аграрного права в частині правового регулювання рослинництва; (4) у навчальному процесі – при підготовці навчальних програм і відповідних спецкурсів у вищих юридичних закладах освіти, написанні підручників і навчальних посібників з курсу «Аграрне право», при викладанні цієї навчальної дисципліни, а також у науково-дослідницькій роботі студентів.

Апробація результатів дисертації. Положення й висновки дисертаційної роботи обговорювалися й були схвалені на засіданнях кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Наукові висновки й рекомендації з проблем правового регулювання використання ГМО у рослинництві в Україні та ЄС відображені в опублікованих статтях і тезах доповідей та наукових повідомлень. Окремі положення дисертації доповідалися на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Юридична осінь 2014 року» (м. Харків, 14 листопада 2014 р.); «Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення» (м. Запоріжжя, 24-25 липня 2015 р.); «Чотирнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 23-24 жовтня 2015 р.).

Публікації. Основні висновки, положення й результати дисертації оприлюднені у 5-ти наукових статтях, у тому числі в одній науковій статті у виданні іноземної держави, а також у тезах доповідей на 3-х наукових конференціях.

Структура дисертації зумовлена предметом, цілями і завданнями дослідження, логікою і послідовністю розкриття теми й викладення його результатів. Вона складається зі вступу, 2-х розділів, що налічують 6 підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 223 сторінки, з яких основний текст займає 177 сторінок. Список використаних джерел налічує 359 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми дисертації, визначаються мета й завдання дослідження, стан наукового опрацювання

проблеми; характеризуються об'єкт, предмет і методи дослідження; розкриваються отримані внаслідок наукових пошуків основні результати дослідження, їх наукова новизна, теоретичне і практичне значення, наводиться інформація про форми їх апробації.

Розділ 1 «**Наукові й нормативно-правові засади регулювання обігу ГМО в рослинництві в Україні та ЄС**» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1. «*Науково-нормативні підходи до розуміння ГМО при їх використанні в рослинництві в Україні та ЄС*» зазначається, що сьогодні у світі у виробничих масштабах вирощується понад 100 ліній трансгенних рослин, безумовним лідером серед яких є соя, частка якої становить 98% від усієї кількості генетично модифікованих рослин. Дві третини всіх генетично модифікованих культур у світі культивуються у США. У різних регіонах України вирощується до 80% генетично модифікованої сої, а загалом під генетично модифікованими сільськогосподарськими культурами вже зайнято понад 1 млн. га (3%) усіх сільськогосподарських угідь країни.

Першочерговими завданнями створення генетичних модифікацій були отримання високих урожаїв, досягнення стійкості до засухи й холодів тощо. Зараз же йдеться про створення авітамінозних організмів, з регульованим вмістом жирності. Використання ГМО при виробництві сільськогосподарської продукції і продуктів харчування має важливе значення у плані продовольчої безпеки. Попри це з приводу застосування ГМО переважає думка про існування потенційної загрози здоров'ю людини й генофонду нації в цілому, а можливі ризики поділяють на харчові, екологічні й соціально-економічні.

Закріплене в Законі України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» поняття «генетично модифікований організм» є недосконалим. На рівні законодавства ЄС його загальна дефініція визначена у ст. 2 Директиви Ради 2001/18/ЄС від 12 березня 2001 р. про навмисний випуск у навколишнє середовище ГМО, у якому підкреслюється неможливість віднесення людини (чого, до речі бракує в законодавстві України) до генетично модифікованих організмів й акцентується увага на неприродному способі зміни генетичного матеріалу в таких організмах.

Спираючись на загальне визначення ГМО у дисертації стверджується, що генетично модифікованим організмом при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження є рослинний організм (його частини, включаючи насіння), у якому

генетичний матеріал змінено у спосіб, неможливий у природних умовах у процесі природної рекомбінації, що використовується з метою підвищення врожайності сільськогосподарських культур, зміни показників якості сільськогосподарської продукції.

У підрозділі 1.2. *«Принципи правового регулювання використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження»* вказується, що при регламентації суспільних відносин з використання ГМО при вирощуванні зазначеної сільськогосподарської продукції повинна чітко простежуватися вимога пріоритету публічних інтересів при здійсненні такої діяльності, що обґрунтовується необхідністю збереження здоров'я людини й охорони довкілля, а також дотримання вимог біологічної й генетичної безпеки. Також до розглядуваних принципів можна віднести принцип раціонального використання й охорони сільськогосподарських угідь у процесі вирощування сільськогосподарської продукції рослинного походження з використанням ГМО, а також принцип екологічної безпеки й охорони навколишнього природного середовища і здоров'я людини, оскільки така безпека має бути гарантованою при застосуванні ГМО в рослинництві. Для реалізації належного правового регулювання суспільних відносин з використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження неабияке значення має принцип здійснення належного контролю.

Загалом щодо поводження з ГМО та його використання у світі існують 2 точки зору. Перша, так звана концепція еквівалентності, поширена у США, де генетично модифікована продукція застосовується на рівні з продуктами, отриманими традиційним шляхом. Друга знайшла своє вираження в принципі перестороги, що є основним підходом у ЄС до регулювання обігу ГМО та аналізу можливих ризиків. Принцип перестороги означає, що новий продукт або процес не слід затверджувати для застосування, якщо безпечність цього продукту або процесу невідома або сумнівна. Звідси розглядуваний принцип перестороги має також належати до принципів правового регулювання застосування ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження, оскільки їх вплив на здоров'я людей і довкілля достеменно на сьогодні не вивчено.

У підрозділі 1.3. *«Розвиток законодавства України та ЄС щодо використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження»* підкреслюється, що перший період формування української системи біобезпеки, що стосувався виключно генетично модифікованих рослин, започатковано в 1998 р. з прийняттям постанови

КМУ «Про затвердження Тимчасового порядку ввезення, державного випробування, реєстрації та використання трансгенних сортів рослин в Україні» від 17 серпня 1998 р., №1304 (на сьогодні втратила чинність). Другий період розвитку національного законодавства щодо використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження слід пов'язувати з прийняттям Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31 травня 2007 р., № 1103-V, який триває донині, характеризується врегулюванням відповідних суспільних відносин саме названим спеціалізованим нормативно-правовим актом і виданням на виконання вказаного Закону низки підзаконних документів.

Розвиток законодавства ЄС у сфері ГМО започаткувала Директива 90/219/ЄЕС від 23 квітня 1990 р. про закриті використання ГМО, а Директива Ради 90/220/ЄЕС від 23 квітня 1990 р. регламентувала вивільнення ГМО в довкілля з метою проведення наукових досліджень або ж у ринкових цілях. У даний час випуску ГМО у довкілля присвячена Директива 2001/18/ЄС від 12 березня 2001 р. про навмисний випуск ГМО у навколишнє природне середовище, згідно якої цей процес є можливим виключно після отримання письмового дозволу від компетентних національних органів.

Схвалення ГМО і розміщення їх на ринку регулюється Регламентом Європарламенту й Ради ЄС № 1830/2003 від 22 вересня 2003 р. щодо відстеження і маркування генетично модифікованих організмів, відстеження продуктів харчування та кормів, вироблених з генетично модифікованих організмів, яким заборонено розміщення на ринку ГМО без відповідного дозволу. Одним з новітніх нормативних актів є Директива Європейського Парламенту й Ради 2009/41/ЄС від 6 травня 2009 р. про обмежене використання генетично модифікованих мікроорганізмів у замкненій системі, яка скасувала Директиву Ради 90/219/ЄЕС й у даний час імплементується до законодавства України.

Розділ 2 «Правові засади використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження в Україні та ЄС» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. *«Правове регулювання обмеженого використання ГМО та їх навмисного випуску в навколишнє природне середовище при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження в Україні та ЄС»* зазначено, що обов'язковою вимогою, що висувається законодавством України до здійснення діяльності з використанням ГМО у замкненій системі, є те, що підприємства,

установи й організації, що займаються генетично-інженерною діяльністю, мають створити у своєму складі Комісію з біологічної та генетичної безпеки проведення генетично-інженерних робіт. Законодавство ЄС теж регулює використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження в замкненій системі, щоправда воно йменується як «обмежене використання» ГМО згідно з Директивою Європейського Парламенту й Ради 2009/41/ЄС від 6 травня 2009 р. про обмежене використання генетично модифікованих мікроорганізмів у замкненій системі.

Загальною умовою застосування ГМО в Україні у відкритій системі та їх вивільнення в довкілля є державна реєстрація ГМО, до проведення якої використання останніх взагалі забороняється. На сьогодні до Державного реєстру ГМО сортів сільськогосподарських рослин жоден з них не внесено, а значить, і не зареєстровано. Більше того, з урахуванням недосконалості правового регулювання відповідних суспільних відносин використання в нинішній час на території країни засобів захисту рослин, отриманих із застосуванням ГМО, загалом є неможливим.

Згідно Директиви 2001/18/ЄС від 12 березня 2001 р. про навмисний випуск у навколишнє середовище ГМО на рівні ЄС функціонує єдина процедура отримання дозволу на використання ГМО, що видається Європейським відомством з безпеки продовольства (European Food Safety Authority – EFSA) та діє протягом 10-ти років.

З огляду на законодавчий досвід окремих країн – членів ЄС і Рекомендації Європейської комісії 2003/556 стосовно співіснування традиційних, органічних і генетично модифікованих сільськогосподарських культур, запропоновано нормативне закріплення в законодавстві України обов'язку створення сільськогосподарськими товаровиробниками, що використовують ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження, буферних зон, якими мають розділятися посіви генетично модифікованих сортів і традиційних сортів сільськогосподарських рослин. При цьому такі зони належить установлювати на земельних ділянках (за рахунок їх площі) того сільськогосподарського товаровиробника, який використовує ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження.

У підрозділі 2.2. *«Правові аспекти відстежування й маркування сільськогосподарської продукції рослинного походження, яка містить ГМО, в Україні та ЄС»* констатується, що до Закону України «Про насіння і садивний матеріал» слід додати приписи щодо обов'язкового

маркування генетично модифікованого насіння сільськогосподарських культур їх виробниками – суб'єктами насінництва й розсадництва.

Оскільки зараз передбачено порядок етикетування лише харчових продуктів, у дисертації обґрунтована доцільність нормативного закріплення Порядку маркування сільськогосподарської продукції рослинного походження, що містить ГМО.

Законодавство ЄС щодо етикетування й маркування сільськогосподарської продукції є доволі розвиненим, а вирішальне значення має Регламент 1830/2003 Європейського парламенту й Ради від 22 вересня 2003 р. щодо відстежування й маркування генетично модифікованих організмів і відстеження продуктів харчування й кормів, вироблених з ГМО, яким саме й було запроваджено граничний критерій вмісту ГМО у 0,9%.

У дослідженні звертається увага на те, що Регламент Ради ЄС № 834/2007/ЄС про органічну продукцію й маркування органічних продуктів передбачає, що останні залишаються органічними, незважаючи на випадкову присутність санкціонованих ГМО в їх концентрації, що не перевищує граничний поріг у 0,9%. Аналогічні положення варто передбачити й у Законі України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини».

Згідно з Регламентом 65/2004 від 14 січня 2004 р., починаючи з 2004 р., відповідно до Положення Європейської комісії 65/2004 в ЄС почала створюватися система розвитку і присвоєння унікальних ідентифікаторів для ГМО. Цей ідентифікатор розробляється самостійно заявником (виробником) і вказується в дозволі на використання ГМО. В Україні також необхідно ввести систему унікальних ідентифікаторів для ГМО.

У підрозділі 2.3. «Відповідальність за порушення законодавства щодо використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження в Україні та ЄС» стверджується, що аграрно-правову відповідальність слід розглядати як комплексний міжгалузевий правовий інститут аграрного та інших галузей права.

Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» не встановлює ніяких конкретних санкцій за правопорушення у сфері застосування ГМО. Звідси за правопорушення у сфері використання ГМО у рослинництві для винної особи може наставати цивільно-правова, господарсько-правова, дисциплінарна, матеріальна, адміністративно-правова й кримінально-правова відповідальність.

Найпоширенішою в державах – членах ЄС є відповідальність за негативний вплив генетично модифікованих культур на господарства інших фермерів. При цьому вжиття так званих заходів зі співіснування сільськогосподарських культур покладається на фермера, який запроваджує генетично модифікований продукт.

У державах – членах ЄС існують певні відмінності в підходах до питань відповідальності за правопорушення при використанні ГМО. Так, законодавство ФРН передбачає невідворотну відповідальність для виробників, що застосовують ГМО, чим негативно впливають на господарства інших власників, у той час як закони інших країн (приміром, Данії, Нідерландів) запроваджують систему компенсації можливої шкоди шляхом створення спеціальних фондів.

У дисертації обґрунтовано потребу передбачити у вітчизняному законодавстві з урахуванням досвіду ЄС можливості: (а) притягнення до відповідальності не лише безпосередньо сільськогосподарського товаровиробника, який застосував ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції, а й суб'єкта насінництва й розсадництва, який реалізував йому генетично модифіковане насіння сільськогосподарських культур, (б) знищення генетично модифікованих культур або ж (в) припинення діяльності сільськогосподарського товаровиробника, який використовує ГМО, при недотриманні ним правил співіснування сільськогосподарських культур.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення й запропоновано вирішення наукового завдання, що виявляється в розкритті сутності правового забезпечення використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження в Україні порівняно з правовим забезпечення цієї діяльності в країнах ЄС. Виконане дослідження дозволяє зробити відповідні висновки.

1. У загальному розуміння ГМО треба розглядати як організм (за винятком людини), у якому генетичний матеріал змінено у спосіб, неможливий у природних умовах у процесі парування й (або) природної рекомбінації. Саме таке закріплене у праві ЄС визначення слід включити до вітчизняного законодавства, а саме до Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів».

2. Генетично модифікованим організмом при вирощуванні

сільськогосподарської продукції рослинного походження треба вважати рослинний організм (його частини, включаючи насіння), в якому генетичний матеріал змінено в неможливий у природних умовах спосіб у процесі природної рекомбінації, що використовується з метою підвищення врожайності сільськогосподарських культур, зміни показників якості сільськогосподарської продукції.

3. До принципів правового регулювання застосування ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження запропоновано відносити: (а) перестороги, (б) пріоритет публічних інтересів при використанні ГМО, (в) раціональне використання й охорона сільськогосподарських угідь при вирощуванні генетично модифікованої сільськогосподарської продукції рослинного походження, (г) екологічна безпека й охорона навколишнього природного середовища і здоров'я людини, (д) належний контроль за застосуванням ГМО. Наведені принципи слід закріпити в Законі України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів».

4. Розвиток національного законодавства щодо застосування ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження, зважаючи на його суттєві зміни і прийняття стосовно них відповідних нормативно-правових актів, пройшов 2 періоди. Перший розпочався в 1998 р. після виходу постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Тимчасового порядку ввезення, державного випробування, реєстрації та використання трансгенних сортів рослин в Україні» від 17 серпня 1998 р., №1304 і тривав до 2007 р. Його можна охарактеризувати внаслідок встановлення окремих питань застосування ГМО, у тому числі і при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження, й відсутністю спеціалізованого нормативно-правового акта в цій сфері. Другий період розвитку розглядуваного законодавства, який слід пов'язувати з прийняттям Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31 травня 2007 р., № 1103-V, триває до сьогодні. Для нього притаманно врегулювання певних суспільних відносин цим спеціалізованим нормативно-правовим актом і видання на виконання вказаного Закону низки підзаконних документів.

5. В Україні функціонує міжгалузевий інститут екологічного й аграрного права, – використання ГМО при виробництві сільськогосподарської продукції, у складі якого можна виділити субінститут використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської

продукції рослинного походження. Аналогічний правовий інститут існує й у праві ЄС. Оскільки законодавство України не повною мірою відповідає законодавству ЄС щодо застосування ГМО, потрібно адаптувати перше до другого.

6. З метою такої адаптації законодавства України до законодавства ЄС варто передбачити в національному законодавстві можливість застосування ГМО при їх обмеженому використанні (а не в так званій замкненій системі). З урахуванням досвіду країн ЄС на сільськогосподарських товаровиробників, які зайняті виробничо-господарською діяльністю в галузі рослинництва, потрібно покласти обов'язок оцінювати обмежене використання ГМО з огляду на можливі ризики для здоров'я людини й довкілля. Також у законодавстві України треба передбачити можливість застосування ГМО при їх навмисному випуску у навколишнє природне середовище (а не в так званій відкритій системі). Також важливо уточнити, що на таке їх використання слід отримати дозвіл, а не здійснити державну реєстрацію ГМО, як це передбачено зараз. Окрім того, в Законі України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» необхідно закріпити, що одержання такого дозволу не вимагається щодо ГМО, допущених до використання у країнах ЄС.

7. Вирощування генетично модифікованих сортів сільськогосподарських рослин має бути заборонено на землях, які призначені для виробництва органічної продукції й сировини, а також яким надано статус спеціальної зони з виробництва сировини, що застосовується для виготовлення продуктів дитячого й дієтичного харчування. Саме вони повинні бути включені до Переліку земель, на яких обмежується вирощування генетично модифікованих сортів рослин, який Міністерством екології та природних ресурсів України має бути затверджений на виконання приписів Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів».

8. З огляду на законодавчий досвід окремих країн-членів ЄС у законодавстві України слід закріпити обов'язок створення сільськогосподарськими товаровиробниками, які застосовують ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження, спеціальних буферних зон, що мають відділяти посіви генетично модифікованих сортів від посівів традиційних сортів сільськогосподарських рослин. Розміри цих зон повинно визначити Міністерство аграрної політики та продовольства України.

9. Для сільськогосподарських товаровиробників, які вирощують генетично модифіковані сільськогосподарські культури, треба встановити обов'язкові внески до спеціального грошового фонду для компенсації можливих збитків від проведення ними такої діяльності.

10. Інформація про вміст ГМО, що стосується сільськогосподарської продукції рослинного походження, має міститись у її сертифікаті відповідності, а також у протоколі випробування на вміст ГМО, здійснюваного сільськогосподарським товаровиробником. Такі документи останній зобов'язаний надавати при передачі продукції контрагентові, що повинно бути передбачено в Порядку маркування сільськогосподарської продукції рослинного походження, що містить ГМО.

11. У сфері використання ГМО при вирощуванні рослинницької продукції може йтися і про такий вид цивільно-правової відповідальності, як відшкодування шкоди, спричиненої забрудненням традиційної чи органічної сільськогосподарської продукції генетично модифікованими організмами внаслідок перенесення генетично модифікованого пилку під час цвітіння сільськогосподарських рослин. Така шкода може полягати у зменшенні доходів сільськогосподарського товаровиробника у зв'язку з неможливістю реалізувати традиційну чи органічну сільськогосподарську продукцію, що зазнала ненавмисної генетичної модифікації.

12. До Кодексу України про адміністративні правопорушення необхідно включити норми стосовно відповідальності за вчинення таких правопорушень, як-от: (а) приховування або надання недостовірної інформації, що спричинило чи могло спричинити загрозу життю і здоров'ю людини або навколишньому природному середовищу; (б) недотримання або порушення вимог стандартів, регламентів, санітарних норм чи правил застосування, транспортування, зберігання й реалізації ГМО; (в) використання незареєстрованих ГМО або продукції, отриманої з їх застосуванням (за винятком науково-дослідних цілей); (г) порушення правил утилізації і знищення ГМО; (д) невиконання законних вимог посадових осіб, які здійснюють державний нагляд і контроль за використанням ГМО.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Менів О. І. Про характеристику законодавства України та ЄС щодо використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження / О. І. Менів // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України: Серія «Право» / голова

редкол. С. М. Ніколаєнко. – 2014. – Вип. 197. – Ч. 3. – С. 72-79.

2. Менів О.І. Про правове регулювання відстеження і маркування сільськогосподарської рослинницької продукції, що містить ГМО, в Україні та ЄС / О.І. Менів // Юрид. наук. електрон. журн.: електрон. наук. вид. – 2015. – № 4. – С. 133-136 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.lsej.org.ua/4_2015/35.pdf

3. Менів О. І. Співіснування генетично модифікованих та інших сільськогосподарських культур: досвід правового регулювання у Європейському Союзі / О. І. Менів // Право і суспільство. – 2015. – №5-2. – Ч. 2. – С. 104-109.

4. Менив А. О принципах правового регулирования использования ГМО при выращивании сельскохозяйственной продукции растительного происхождения в Украине и Европейском Союзе / А. Менив // *Legea si viata* (г. Кишинев, Республика Молдова). – 2015. – №7/2. – С. 58-61.

5. Менів О. І. Актуальні правові питання використання ГМО у рослинництві в Україні та ЄС / О. І. Менів // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України: Серія «Право» / голова редкол. С. М. Ніколаєнко. – 2015. – Вип. 218. – С. 76-84.

6. Менів О. І. Актуальні правові питання використання ГМО при виробництві сільськогосподарської продукції / О. І. Менів // Юридична осінь 2014 року: зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. Всеукр. наук. конф. молодих учених (м. Харків, 14 лист. 2014 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. – Х.: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2014. – С. 247-249.

7. Менів О. І. Про законодавчі обмеження використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження / О. І. Менів // Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 24-25 лип. 2015 р.). – Запоріжжя: ЗМГО «Істина», 2015. – С. 46-48.

8. Менів О.І. Маркування органічної сільськогосподарської продукції: правові питання / О. І. Менів // Актуальні проблеми юридичної науки: зб. тез Міжнар. наук. конф. «Чотирнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 23-24 жовт. 2015 р.). – [У 2-х ч. – Ч. друга]. – Хмельницький: Хмельн. ун-т управління та права, 2015. – С. 25-27.

АНОТАЦІЯ

Менів О.І. Правове забезпечення використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного

походження в Україні та ЄС. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2016.

Дисертацію присвячено дослідженню сутності правового забезпечення використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження в Україні та ЄС.

Розглянуто науково-нормативні підходи до розуміння ГМО при їх використанні в рослинництві в Україні та ЄС, запропоновано принципи правового регулювання використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження, а також охарактеризовано розвиток законодавства в цій сфері. Окрема увага приділена висвітленню правових засад використання ГМО в рослинництві, відповідальності за порушення законодавства в цій сфері.

Внесено пропозиції з удосконалення законодавства України щодо використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження з урахуванням досвіду держав – членів ЄС.

Ключові слова: генетично модифікований організм (ГМО), сільськогосподарська продукція, рослинництво, відстежування, маркування, адаптація аграрного законодавства, законодавство ЄС.

АННОТАЦИЯ

Менив А.И. Правовое обеспечение использования ГМО при выращивании сельскохозяйственной продукции растительного происхождения в Украине и ЕС. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.06. – земельное право; аграрное право; экологическое право; природоресурсное право. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2016.

Диссертация посвящена исследованию сущности правового обеспечения использования ГМО при выращивании сельскохозяйственной продукции растительного происхождения в Украине и ЕС.

В диссертации предложено генетически модифицированным организмом при выращивании сельскохозяйственной продукции растительного происхождения рассматривать растительный организм (его части, включая семена), в котором генетический материал изменен

способом, невозможным в естественных условиях в процессе естественной рекомбинации, который используется с целью повышения урожайности сельскохозяйственных культур, изменения показателей качества сельскохозяйственной продукции.

Обоснована необходимость отнесения к принципам правового регулирования использования ГМО при выращивании сельскохозяйственной продукции растительного происхождения такие как: (а) предосторожность, (б) приоритет публичных интересов при использовании ГМО, (в) рационального использования и охраны сельскохозяйственных угодий при выращивании генетически модифицированной сельскохозяйственной продукции растительного происхождения, (г) экологическая безопасность и охрана окружающей природной среды и здоровья человека, (д) надлежащий контроль за использованием ГМО.

Характеристика законодательства Украины и ЕС в рассматриваемой сфере общественных отношения позволила обосновать функционирование межотраслевого института экологического и аграрного права Украины, – использования ГМО при производстве сельскохозяйственной продукции, в составе которого можно выделить субинститут использования ГМО при выращивании такой продукции растительного происхождения. Аналогичный правовой институт существует и в ЕС.

Отдельное внимание уделено освещению правовых основ использования ГМО в растениеводстве. Обоснована необходимость утверждения Министерством аграрной политики и продовольствия Украины Правил сосуществования генетически модифицированных сортов сельскохозяйственных растений с традиционными и (или) органическими сельскохозяйственными растениями.

Изучение опыта правового регулирования в отдельных государствах – членах ЕС позволило обосновать необходимость внедрения в Украине распространенной в ЕС системы «От поля до стола», целью которой является отслеживание ГМО. В диссертации также охарактеризованы вопросы ответственности за нарушение законодательства относительно использования ГМО в растениеводстве.

Внесены предложения по усовершенствованию законодательства Украины относительно использования ГМО при выращивании сельскохозяйственной продукции растительного происхождения с учетом опыта государств – членов ЕС.

Ключевые слова: генетически модифицированный организм (ГМО), сельскохозяйственная продукция, растениеводство,

отслеживание, маркировка, адаптация аграрного законодательства, законодательство ЕС.

SUMMARY

Meniv O.I. Legal regulation of the use of GMOs for growing agricultural products of plant origin in Ukraine and the EU. - The manuscript.

The dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of legal sciences, specialization 12.00.06 – Land Law; Agricultural Law; Environmental Law; Natural Resources Law. – Yaroslav Mudryi National Law University, the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2016.

The dissertation is devoted to research of the nature of legal support of the use of GMOs for growing agricultural products of plant origin in Ukraine and EU.

There are examined the scientific and regulatory approaches to understanding what is GMOs in their use in plant growing in Ukraine and EU, proposed the principles of legal regulation of GMOs use in growing agricultural products of plant origin as well as described the development of legislation in this area. Special attention is paid to the legal basis of the use of GMOs in plant growing, responsibility for violation of legislation in this area.

There are proposed the suggestions to improve the legislation of Ukraine on the use of GMOs for growing agricultural products of plant origin taking into account experience of the EU countries.

Keywords: genetically modified organism (GMO), agricultural products, plant growing, traceability, labeling, adaptation of the agricultural legislation, EU legislation.

Відповідальний за випуск:

кандидат юридичних наук, доцент Туєва О. М.

Підписано до друку 24.03.2016 р. Формат 60x90/16.

Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.

Умовн. друк. арк. 0,7. Облік.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100 прим. Зам № 1750

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77